

УДК 811.161.2'38

І. О. Талаш

ЧАСОВИЙ КОНТИНУУМ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Талаш І. О. Часовий континуум публіцистичних текстів.

У статті зроблено спробу проаналізувати часовий континуум текстів української публіцистики, визначити особливості відчуття часу українцями.

Ключові слова: континуум, дискурс, час, темпоральність, публіцистичні тексти.

Талаш И. О. Временной континуум публицистических текстов.

В статье сделана попытка проанализировать временной континуум текстов украинской публицистики, определить особенности ощущения времени украинцами.

Ключевые слова: континуум, дискурс, время, темпоральность, публицистические тексты.

Talash I. O. Time continuum of journalistic texts.

The article attempts to analyze the temporal continuum of the texts of Ukrainian journalism, to determine the peculiarities of the sense of time Ukrainians.

Key words: continuum, discourse, time, temporal, publicity texts.

Сучасне соціально-політичне життя України досить складне, його оцінки політиками, соціологами, журналістами неоднозначні, про що свідчать публікації й повідомлення в засобах масової інформації. Ситуація, що склалася, вимагає глибоко аналізу з метою пошуку шляхів виходу із кризи не тільки політичної, економічної, а й духовної, яку зараз переживає українська нація. Досить інформативними щодо духовного стану нації є тексти публіцистичного стилю, оскільки являють собою мовну ретрансляцію сучасної культури. Адже нерозривний взаємозв'язок мови, мислення та культури науковці пояснили ще в ХХ столітті. Зокрема, на початку ХХ століття Е. Сепір та Б. Ворф розробили гіпотезу лінгвістичної відносності, яка полягає в переконанні, що людина бачить світ крізь призму власної мови, яка не лише є інструментом для відтворення думок, а сама їх формує. Відповідно, мова є основою тієї картини світу, яка існує у свідомості її носіїв, гармонізуючи величезну кількість предметів і явищ світу, які їх оточують. Мова зумовлює спосіб мислення народу, з одного боку, і є ретранслятором світовідчуття самого народу, з іншого боку. Це стосується також і відчуття нацією часу, адже, як справедливо стверджують науковці, кожна культура виробляє власну концепцію часу. Спрямованість нації

в минуле чи майбутнє можна виявити, аналізуючи тексти, створені сучасниками, оскільки кожен функціональний стиль мовлення, зокрема й публіцистичний, має характерну темпоральну організацію, яка може бути представлена як часовий континуум.

Мета статті – проаналізувати часовий континуум публіцистичних текстів, опублікованих в українській періодиці з 1995 по 2012 роки (літературно-художній і громадсько-політичний журнал Спілки письменників України «Березіль»; літературно-мистецький і громадсько-політичний часопис Спілки письменників України «Дзвін»), з'ясувати особливості відчуття часу авторами цих текстів.

Логіко-філософське осмислення поняття «час» подане в працях М. Ахундова, А. Гулідова, М. Дяченка, В. Жданова, С. Лазарева, В. Ольховського, К. Сімакова, Я. Стратій, С. Черепанова, Б. Юркова.

Теоретичні положення лінгвістичного аналізу тексту з урахуванням не лише його граматичної структури, а й соціокультурної ситуації, ментальних особливостей учасників комунікації, правил і стратегій створення та розуміння тексту розробляли в своїх працях Ф. Бацевич, В. Власова, Н. Волкогон, Т. ван Дейк, Г. Жуковець, О. Ільченко та ін.

Проблему трансляції культури в мовленнєвій діяльності досліджували Ф. Боас, Б. Ворф, Б. Малиновський, В. Пищальникова, Е. Сепір, Е. Холл та ін.

Більшість лінгвістичних праць присвячені висвітленню функціональних можливостей окремих компонентів функціонально-семантичного поля темпоральності (С. Єрмоленко, Г. Золотова, В. Кононенко, С. Соколова, З. Тураєва, Д. Шмельов та ін.), обмаль досліджень спрямовані на з'ясування специфічних рис часової організації текстів публіцистичного стилю (Ю. Арешенков, О. Бондар, К. Серажим, Н. Шумарова), не виявлено наукових праць, предметом яких було би дослідження часового континуум українського публіцистичного дискурсу.

Тексти публіцистичного стилю покликані висвітлювати суспільно-політичну проблематику, обговорювати, обстоювати та пропагувати певні думки, ідеї, формувати суспільну думку, сприяти розвитку етнічної спільноти чи людства загалом. Відповідно, тексти саме цього стильового різновиду відбивають актуальну картину розвитку суспільства, відображаючи найменші зрушення й тенденції в житті країни. З огляду на це, доцільно розглядати не окремі тексти

публіцистичного стилю, а піддавати аналізу публіцистику як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, письмову), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників (журналістів і читацької/глядацької аудиторії), тобто в цьому випадку мова йдеться про публіцистичний дискурс. Саме такий комплексний аналіз публіцистичних текстів може дати цінну інформацію про стан і тенденції розвитку українського суспільства, української нації в цілому.

Однією із центральних категорій, що визначає й організовує життя суспільства є час, що фіксується як в усному, так і в письмовому мовленні у відповідних лексико-граматичних категоріях. У лінгвістиці тексту виокремлюють три темпоральні основи текстового часу: об'єктивний (календарний), концептуальний (подієвий), перцептуальний (емоційно-експресивний) і художній (Г. Золотова, Т. Матвеева, З. Тураєва). Об'єктивний (календарний) час є природним, моноспрямованим, зовнішнім щодо тексту. Це категорія фізична, пов'язана з гносеологічно-когнітивною свідомістю, упорядкуванням об'єктивного світу в людській свідомості. Реальний час глобальний, неперервний, подільний. У тексті реальний час відображений через його суб'єктивне сприймання, тобто час реальний поєднується з часом концептуальним, пов'язаним із сприйманням реальної дійсності. Прямим відображенням реального часу є уявлення і поняття людини про реальний час, які втілені в текстах різних типів. Цей час ще називають емотивним, оскільки він ґрунтується на емоціях. Перцептуальний час виражає реальну і приховану позиції автора в часі й просторі щодо подій тексту. У публіцистичних текстах концептуальний і перцептуальний час тісно переплетені й безпосередньо співвідносяться з об'єктивним часом подій.

Елементи функціонально-семантичного поля темпоральності, крім часової організації текстів, виконують ще й емоційно-експресивну функцію, адже вплив журналістського слова на формування світогляду читачів був й залишається головною метою всіх засобів масової інформації не залежно від того, йде мова про ідеологічні, естетичні чи споживчі уявлення певної соціальної групи читачів або взагалі всього широкого читацького загалу. Разом із тим, сам журналіст є представником певної нації, відповідно, в його світоглядній позиції відбиті установки й ціннісні орієнтації, прийняті в сучасному

суспільстві. Виявлення авторського «Я», намагання активно впливати на читачку аудиторію зумовлюють емоційно-експресивну забарвленість публіцистичних текстів, одним із засобів передачі якої є темпоральна організація тексту. Наприклад: 1) *Є відомий вислів Володимира Винниченка: історію України неможливо читати без брому. Щоправда, для більшості сучасних читачів він потребує пояснення: століття тому бром використовували як сильне заспокійливе. Притаманна українській історії «нелінійність розвитку», коли, здавалося б, розв'язані вже проблеми знов постають на порядку денному. Ну хто не лише в «незалежному» 1992-му, а й у «радянському» 1989-му міг би передбачити, що в 2010-му в Україні встановлять пам'ятник Сталіну?* (Березіль. – 2011. – №5-6. – С.159); 2) *Час від часу в пресі та по радіо тут, у діяспорі, згадується порізнному витлумачена думка Івана Багряного: начебто він писав, що українську державу збудують комуністи та комсомольці України. Дехто стверджує, буцімто Багряний хотів комуністичної України. Що стало причиною таких версій?* (Березіль. – 2011. – №5-6. – С.65). В обох наведених прикладах експресія, динамізм викладу досягаються за рахунок частого переключення темпоральних планів: у прикладі (1) – з теперішнього постійної дії, вираженого дієсловами теперішнього часу, на минулий аорист з відповідним граматичним вираженням; у прикладі (2) – з теперішнього розширеного на минулий перфект. Крім того, обидва автори використовують транспозицію дієслівних часових форм з метою надання більшої експресивності викладу: у прикладі (1) за допомогою лексичних обставинних конктеризаторів власне датування, які позначають минулий час, дієслівна форма майбутнього часу набуває семантики минулого часу; у прикладі (2) дієслівна форма майбутнього часу збудують набуває семантики минулого часу, оскільки співвідноситься в контексті на синтаксичному рівні з дієсловом минулого часу писав. Така неоднорідна темпоральна структура наведених фрагментів текстів сприяє не лише посиленню експресії викладу, а й більш рельєфному вираженню авторської позиції: часини речення, де автор окреслює свою позицію або апелює до читача мають значення теперішнього часу. На противагу частини тексту, де викладається фактологічний матеріал, мають значення минулого часу. У частинах тексту, де наводяться авторські оцінки, поширена транспозиція темпоральних форм.

Оскільки засоби вираження темпоральності здатні виконувати крім дейктичної, ще й емоційно-експресивну функцію, то можна припустити, що аналіз часового континууму публіцистичних текстів дасть можливість з'ясувати, як сучасні українці відчують об'єктивний час, яку спрямованість у часі має сучасне суспільство (орієнтоване воно в минуле чи майбутнє). Нами були проаналізовані лексичні, лексико-граматичні й граматичні засоби вираження часу в текстах публіцистичного стилю, які розподілені в такі групи:

1) слова або словосполучення, які безпосередньо передають семантичне значення часу (темпоральні конкретизатори): *у квітні цього року; давно; тепер; 21 листопада 1994 року; протягом багатьох років; 3–4 жовтня 1993 року; в минулому; саме в цей момент; до 2000 року; 1955 року; улітку 1918 року; в жовтні 1917 року; в 1962 році; у 1977 році; в середині 70-х років; від п'ятдесят шостого року; замолоду; післявоєнного сорок шостого; наприкінці четвертого курсу; восени п'ятдесят восьмого року; три роки; тисячу років; завтра; останні п'ятдесят років; в серпні 1991 року; останнім часом; на багато років; 1866 рік; до шістдесятих років;*

2) назва історичних осіб: *Горбачов; Єльцин; Плеханов; Ленін; Сталін; Бухарін; Фрунзе; Держинський; Брежнєв; Хрущов; Суслов; Черненко; граф Д.Толстой; Гітлер; прем'єр-міністр Століпін; Постишев;*

3) номінації історичних епох, реалій: *компартії; КПРС; події в Казахстані 1988 року; партія II інтернаціоналу; X з'їзд партії; РКП (б); XX з'їзд КПРС; СРСР; друга світова війна; за німців; уральські роки; звуки «Союзу нерушимого»; ще за московським часом; політбюро; бійці УПА; комуністична система; комуністи; за радянських часів; комуністичної колгоспно-радгоспної системи; з часів Володимира; з розпадом Великої Литви; за часів Петра I; аж до Кримської війни 1853–1856 років; післяпетрівської Другої російської імперії (1861–1917); ще перед революцією; колективізація та голод; есесівські дивізії; часів першої російської революції; за доби реакції та Першої світової війни; з часів Емського указу; царський уряд; часи Століпіна і Пурішкевича; валуєвський указ 1863 року; у правописних дебатах двадцятих років;*

4) слова на позначення предметів побуту, одягу, пов'язаних з певним періодом: *гімнастрюці; бойова медаль;*

5) цитати як виразники певного культурно-часового періоду: гасла, цитати з віршів, народних пісень; цитування з наукових праць відомих істориків; цитати зі статей, виданих в інших періодичних виданнях; цитати із Біблії;

6) архаїзми: *черевінка; вакації;*

7) граматичні форми минулого, теперішнього і майбутнього часу: найбільш уживаними є форми теперішнього і минулого часу, поширена транспозиція часових форм як засіб вираження експресії.

Аналіз публіцистичних текстів, мовних засобів вираження темпоральності засвідчує тенденцію до створення часового континууму, пов'язаного з історичним минулим української нації, зокрема найбільш часто згадуються історичні періоди існування СРСР та Російської імперії кінця XVIII – XIX століття. Слід зауважити, що найбільш частотними є мовні засоби вираження темпоральності першої, другої та третьої груп. Четверта та шоста групи виявилися найменш численними, що зумовлено, на нашу думку, стильовою специфікою текстів. Крім того, як правило, згадки в тексті про історичні епохи, реалії, історичних осіб згорнуті, стислі, але розташовані у вертикальній структурі тексту так, що створюється певний темпоральний фон. Наприклад: *Вдруге виступили С. І. Гуренко, Купцов та інші представники колишніх і нині суцільних компартійних структур. І всі вони, використовуючи ім'я Володимира Антоновича, знову й знову закликали до згуртування та об'єднання під компартійними прапорами, не кажучи ні слова про уроки загибелі компартії в серпні 1991 року... А слід було б зробити самовбивчий аналіз та сказати комуністам правду про ті фатальні помилки, які погубили КПРС, залишивши нам у спадок і Карабах, і Придністров'я, і горе грузино-абхазьких суперечностей, і події в Казахстані 1988 року, і багато-багато інших негативних явищ* (Б. – 1995. – №3-4. – С.130). Журналісти цілеспрямовано не подають розгорнутих коментарів, справедливо розраховуючи на те, що під час ознайомлення з текстом в українців виникнуть певні вербальні асоціації, емоційне забарвлення яких легко передбачити. Зайве коментування знизило б емоційно-експресивне забарвлення тексту. Разом із тим зазначимо, що прочитання цих текстів тими, хто не знайомий з історією України, з реаліями сучасного суспільно-політичного життя країни, очевидно, не викличе бажаного емоційного ефекту, деякі фрагменти тексту навіть будуть мало зрозумілими саме через відсутність

розгорнутих коментарів, обмеження повідомлення лише темпоральним конкретизатором псевдодатування (частіше), власнедатування (рідше).

Варто зауважити, що журналісти зверталися до означених періодів в історії України, як в дев'яностих роках, так і в двотисячних. При чому в різних статтях, що публікувалися в різних номерах періодичних видань, згадуються одні й ті ж історичні реалії, назви історичних осіб і найбільшою частотністю відзначаються ті, що пов'язані з радянськими періодом історії України. На нашу думку, це пов'язано із бажанням переосмислити власну історію, визначити роль і місце минулих подій у сучасному української нації, намаганням знайти причини сьгоднішніх проблем і негараздів у суспільно-політичному, духовному й економічному житті країни.

До того ж для текстів української публіцистики характерна ретроспекція, яку витворюють зміст і фактуальна інформація, зокрема цитати із наукових праць відомих істориків. Якщо в художньому творі ретроспекція покликана поновити в пам'яті читача повідомлення, необхідні для розуміння подальшого викладу, то в публіцистичних текстах автор за мету ставить створення відповідних вербальних асоціацій у читачів, таким чином ретроспекція перетворюється на один із засобів формування певної думки про ті чи інші події, поштовхом для переосмислення історичних даних в нових умовах, в іншому контексті, з урахуванням того, що було вже сказано.

Таким чином, аналіз публіцистичних текстів виявив їх орієнтованість переважно на українського читача, переважання часового континууму, пов'язаного з історичним минулим України, що може свідчити про спрямованість нації у минуле, намагання переосмислити своє нинішнє життя, відсутність чіткої перспективи розвитку в майбутньому.

Література

1. Бондарко А. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени / Александр Бондарко. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петер. ун-та, 1999. – 256 с.
2. Золотова Г. А. Категория времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – №3. – С. 8-29.
3. Костомаров В. Г. Тексты в масс-медиа / В. Г. Костомаров // Журналистика и культура русской речи. – 2004. – №2. – С. 4-40.
4. Прокопович Е. Н. Глагол в предложении. Семантика и стилистика видовременных форм / Е. Н. Прокопович. – М.: Наука, 1982. – 284 с.
5. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л.: Наука, 1987. – 347 с.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2012 р.